

Живојин СТАНОЈЧИЋ*

СЕМАНТИЧКЕ И МОРФОФОНОЛОШКЕ ОСНОВЕ
НАСТАНКА ЈЕДНОГ (МОГУЋНОГ) ТВОРБЕНОГ МОДЕЛА
(српско *психолог* : **психолошкиња*)

Апстракт: На бази (дијахронијски потврђених) односа

(1) кнез : кнегиња [**къпѣзь* < **kŭpŭng-* : **къпѣг-* + *-yŭi*] и типа

(2) слуг-(а) + -ити > служ- и(ти, -им) :

слушкиња / служавка < служ- и(ти, -им)

*служ- / *служ-ив[-ш-(-и)]

↓слуш- + **-киња** ↓ав- + **-ка**

– аутор успоставља теоријски модел настанка нових деривата са значењем особе женског рода према особи мушког рода.

1. Са гледишта језичке синхроније, у савременом српском језику несумњиво је постојање и двају фемининских суфикса, који се додају на маскулинске именичке основе. То су суфикси *-иња* и *-киња*. За то је довољно навести и само два (изабрана и из дијахронијских разлога) творбена пара, какве налазимо у примјерима:

кнез : *кнегиња*

војвода : *војвоткиња*

а затим се позвати на констатације дескриптивне, па и на историјске граматике које и наводе управо те суфиксе као заступљене у творбеним моделима и раних фаза српског језика, као што их наводе и из фаза које се обиљежавају као савремени језик.

Циљ је ове расправе – не у домену приказивања језичке праксе, него у домену теоријског тумачења које би требало да прикаже *дубинску*

* Редовни професор Универзитета у Београду

структуру једног творбеног модела, оног, на име, који може генерисати већи број истих лексичких јединица у српском књижевном језику. Отуда ћу само истаћи да у великој дескриптивно-нормативној граматичкој М. Стевановића, која констатује ова два суфикса у савременом језику, налазимо следећу констатацију: „Наставак *-иња* и *-киња* доста је редак у појединачних именица...”, да би се затим она модификовала истицањем продуктивности модела – управо онда када је наставак „у речи где служи као моцион знак за означавање лица женског према лицима м. рода са заједничким општим делом. Такве су именице: *Арапкиња, Бечкиња, Бошњакиња, Влахиња, вршњакиња, Гркиња, гимназисткиња, дворкиња, Енглескиња, загоркиња, земљакиња, Индускиња, језеркиња, јунакиња, кауркиња, католикиња, осмакиња, паоркиња, приморкиња, присојкиња, протестанткиња, просјакиња, Пољакиња, Рускиња, седмакиња, слушкиња, Српкиња, Туркиња, трговкиња, хорјаткиња, Чехиња* итд.”¹, и то тако што се, како видимо, и наводи већи број именица ж. р. и с наставком *-иња*, и с његовим дериватом *-киња*.

2. У вези с овим посљедњим, за теоријску лингвистику посебно је вриједно Стевановићево запажање проблема генезе суфикса *-киња*, који се у савременом језику појављује паралелно са суфиксом *-иња*. У свјетлу тога запажања, јасно је да се Стевановићева почетна квалификација о ограниченој продуктивности модела („... доста је редак у појединачних именица”) односи на примарне односе формирања фемининума тога типа, на оне за које историја језика констатује да се стварају наставком *-иња* који се „своди на ст. словенски (и словенско) *-ыньи (кънлгыньи)*, што је у нашем језику дало *-иња* под утицајем осталих именица на *-а*, замјеном тако наставка *-и* (за женски род који се у српском језику изгубио) наставком *-а* ... *бегиња : бег, Влахиња : Влах, земљакиња : земљак, просјакиња : просјак...* Поред *Браничевка* и *Браничевкиња, Загорка* и *Загоркиња* и сл. добија и *-киња* вредност наставка *-ка* у извесним случајевима: *језеранин : језеркиња, кауркиња : каурин, Пољакиња : Пољак* (исп. рус. ј. *Полька*) и сл.; *брицкиња* (сабља), *димшичкиња, слушкиња* и сл.”² Стевановић, на име, Белићев наговјештај да „...добија и *-киња*

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, „Научна књига”, Београд 1986, 504.

² А. Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела Александра Белића, Четрнаести том, „Завод за уџбенике”, Београд 2000, 134.

вредност наставка *-ка* у извесним случајевима³ развија у анализу која открива много чвршћу везу ова два суфикса него што је она коју Белић, заправо, дефинише само као (стварни) потенцијал.⁴

3. Ја бих додао још да Стевановић, уз то, указује и на *аналошке* елементе који стварају могућност и настанка модела на основи везе суфикса *-киња* са *придјевским* основама. Он, наиме, каже: „А с последњом се у значењу потпуно слажу именице изведене додавањем овог наставка на окрњену или пуну основу придева: *аветиња*, *узетиња*, *проклетина*. По значењу су им ближе, а по начину грађења с њима су идентичне именице: *светиња* – оно што је (за некога) с в е т о, *пустиња* – пуста земља, б е з насеља, а у народу и: оно што је б е з власника.”⁵

Ова аналогија нас може довести, пошто се пошло од елемента семантике, даље, и до комплекснијег сагледавања услова који ће указати и на – морфолошку и фонолошку страну која би у творбени инвентар српског језика могла увести фемининске деривативе што их видимо у типу реализација који сам обиљежио као **психолошкиња < психолошк(и) + -иња < психолог + -ьски*. Дакле – тип образовања који је настао додавањем суфикса *-иња* на основе придјева изведених суфиксом *-ьски* од именица м. р. са суфиксоидом (грчког поријекла) *-лог*.

4. На тој сада линији сагледавања, треба констатовати да „експлозија” реализованих јединица једног (до извјесне фазе само могућног) модела заправо мора имати иницијални моменат. Тај моменат може бити и само један (материјални) случај реализације могућног модела, примјер који бисмо дефинисали као *активно језгро* „експлозије”. У овоме случају рекао бих да је то, заправо, (стварно) постојање у савременом језику односа јединица базираних на семантици „вршилац : вршитељка” који налазимо у двочланој опозицији (реализованих) јединица:

³ *Ibidem*, 134.

⁴ Исп. Стевановићеву констатацију: „Али је нашој науци познато и то да је у српскохрватском језику наставак *-ка*, бар у поређењу са другим неким словенским језицима, доста редак у служби моционог знака. У свакоме је случају, поред самог *-а* и *-ица*, и наставак *-иња* (тј. *-киња*) много чешће у овој служби, па се он могао контаминovati са наставком *-ка*, нарочито после губљења веће продуктивности овог последњег, у датој служби. А уосталом, и самом аналогијом би могуће било објаснити уопштавање наставка *-киња* у овој служби (*Савремени српскохрватски језик*, I, „Научна књига”, Београд 1986, 505).

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, „Научна књига”, Београд 1986, 504.

слуга : слушкиња

Семантичка мотивисаност ове двије именице за савремени језик је сигурно у вези са глаголом *служити*, а морфолошко-фонолошка мотивисаност очигледно је у постојању фонолошке опозиције *г : ш*, која са своје стране упућује на опозицију *г : ж*, па се двочлана опозиција може проширити и трећим чланом *служавка*, дакле – у израз:

слуга : служавка : слушкиња

при чему се историјска подлога може изразити формулом:

- (1) кнез : кнегиња [**кѣпѣзь < *kŭnĭng- : *кѣпѣг-+уѣи*] и типа
 (2) слуг-(а) + -ити > служ- и(ти, -им) :
 слушкиња / служавка < служ- и (-ти, -им)
 *служ- / *служ-ив[-ш-(-и)]
 ↓слуш- + **-киња** ↓ав- + **-ка**

– у којој је мотивна ријеч глагол *служити* (изведен од именице *слуга*), у једном случају у виду своје коријенске морфеме (**služ-*), а у другом – у виду коријена некадашњег партиципа прошлог тога глагола (**služ-iv[š-(-i, -a, -e)]*), а са замјеном секвенце *-ив* из партиципа суфиксом *-ав*, типичним за формирање придјева типа *пипав*, *чупав*, *бљутав*, *мирисав* (*миришљав*), *грозничав*, *брбљав*, *клизав*, *јецав*, *жмирав*, *пјенушав* и сл., који су изведени било од именица, било од глагола.⁶ Продирање секвенце *-ив*, управо у систему аналогije коју констатује Стевановић, сигурно је омогућивала маса придјева образованих и суфиксом *-ив* (*-љив*), прије свега од глаголских творбених основа, типа: *грабљив*, *љепљив*, *љубљив*, *примамљив*; *неопростив*, *непремостив*, *недопустив*, *неодмаздив*, *неуништив*, *неосвојив*, *неспојив*, *неустројив*, *неомеђив*, *недокучив*, *неизљечив*, *незадржив* – које у великој маси наводи Стевановић.⁷

5. Другим ријечима, савремена (синхронијски узето) алтернација *г : ж : ш*, уз спајање семантичких поља суфикса **-киња** и **-ка**, стварни је језички систем у којем активно језгро почиње процес стварања ни-

⁶ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, „Научна књига”, Београд 1986, 549–550

⁷ *Ibidem*, стр. 551–558.

за реализованих јединица са управо том комбинацијом (морфо)фонолошких алтернатива, тј. јединица типа *г* : *шк* које налазимо у појединачним примјерима *димшишкиња*, *слушкиња*. Ти су појединачни примјери – управо и активно језгро у ширењу нове масе реализованих јединица и, као такви, могу генерисати (могућне) парове као што су: *психолог* – **психолошкиња*, *геолог* – **геолошкиња*, *педагог* – **педагошкиња*, *спелеолог* – **спелеолошкиња*, *дерматолог* – **дерматолошкиња*, *стоматолог* : **стоматолошкиња*, *гинеколог* : **гинеколошкиња*... и даље – неограничен број јединица које се могу извести од именица м. р. са формантом *-лог*, а које би колективно језичко осјећање дате заједнице⁸ могло стандардизовати у своме лексичком инвентару.

Živojin STANOJČIĆ

SEMANTICAL AND MORPHOPHONOLOGICAL BASIS
OF A (POTENTIAL) WORDFORMATIONAL MODEL GENESIS
(Serbian *psiholog* : **psihološkinja*)

Summary

On the basis of historically confirmed relationship of the type

- (1) кнез : кнегиња [**къпѣзь* < **kŭnĭng-* : **kŭpѣg-* + *-yŭnĭ*] и типа
- (2) слуг-(а) + -ити > служ-и(ти, -им) :
слушкиња / служавка < служ-и (-ти, -им)
*служ- / *служ-ив[-ш-(-и)]
↓слуш- + **-киња** ↓ав- + **-ка**

– the paper is establishing a theoretical model of (possible) new derivatives meaning the feminine person against the masculine person.

⁸ А. Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела Александра Белића, Четрнаести том, „Завод за уџбенике”, Београд 2000, 134.

